

Леонтій Дячук, к.і.н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ECLOGA PRIVATA AUCTA: ПРАВОВІ ФОРМИ ТА ПРИЧИНИ РОЗЛУЧЕННЯ

The problems of termination of marriage through divorce in the Greco-Roman (Byzantine) law are studied in this paper. The object of the research is the legal rules of divorce, systematized in the book «*Ecloga privata aucta*». The study also examined the origin, exegesis, axiological basis, regulatory and legal mechanisms and legal status of the rules of private collection. Attention is drawn to the peculiarities of systematization of legal provisions of the preceding sources and their reproduction in the legal discourse in «*Ecloga Privata aucta*». Public challenges, which caused changes in the legal institution of divorce in «*Ecloga Privata aucta*» in comparison with its prototype - the official *Eclogue* of Emperor Leo III are also investigated in the article.

Key words: marriage, divorce, Greco-Roman (Byzantine) law, causes of divorce.

У перехідний період історії греко-римського (візантійського) права між публікацією Еклоги, короткої збірки права імператорів Ісаврійської династії Лева III і Костянтина V, та законодавчими реформами перших імператорів Македонської династії Василя I та Лева VI появились як доповнення та переробки норм Еклоги три приватні збірки права: *Ecloga aucta* (*Eclogadion*), *Ecloga privata* та *Ecloga privata aucta* (Приватна розширена Еклога). Найбільш довершеною серед них виявилась остання, джерелами якої були попередні, але передусім законодавство Юстиніана та частково Лева III.

Ecloga privata aucta (далі – ЕРА) появилася в більш спокійні часи, ніж офіційна Еклога імператорів “іконоборців”, коли точилося безкомпромісне протистояння прихильників упорядкування релігійних інститутів (перш за все монастирського життя), очищення християнської символіки від нехристиянських впливів та повернення до певних цінностей раннього християнства, а також захисників уже традиційних форм християнських обрядів та очезримих символів, монастирського життя та усталеного християнського побуту. Проте агональна форма відносин носіїв протилежних візій християнських форм буття спонукала до критичного осмислення і пробудження богословської та правової думки в середовищі ідейних противників.

Ecloga privata aucta, як породження іншого юридичного дискурсу, ніж її прототип, імператорська Еклога (726 р.), в умовах генези нових форм осмислення трансцендентних та іманентних явищ християнського соціуму стала передвісником так званого Відродження в добу правління перших імператорів Македонської династії, що особливо відобразилося у сфері права і юридичної думки. Вірогідно ЕРА стала одним з юридичних джерел їхньої майбутньої правової реформи, яку об’єктивно можна вважати центральною частиною відомих ренесансних явищ, що відбулося у створенні таких пам’яток права, як *Epanagoga*, *Nomocanon XIV tit.* (редакція патріарха Фотія), *Basilicorum libri*, *Novellae Constitutiones imp. Leonis Augusti* та *Procheiros nomos*. Очевидно, це знайшло місце в різноманітних нетипово поєднаних правових явищах нового збірника (ЕРА). *Corpus juris civilis* та ісаврійська Еклога стали вираженням нерівномірного синтезу правових норм, а автори ЕРА шукали форму та зміст відповідних кореляцій між двома типами праворозуміння, особливостями форм та змісту права. Тому не випадково, якщо порівняти норми про розлучення першої і останньої Еклоги, то цілком зрозуміло, що, незважаючи на певну спорідненість інститутів шлюбно-сімейного права, норми про розлучення обох збірок, як з позицій правового змісту, так і навіть юридичної техніки, перебувають у двох різних правових світах.

Перебуваючи між минулим (*Ecloga*) і майбутнім (законодавство Македонської династії), *Ecloga privata aucta* відобразила пошук її авторами правового співвідношення суспільно необхідного з юридичною концепцією ідейних противників (іконоборців), які не тільки залишилися вірними християнському ідеалу права, але створили, як свідчить історія греко-римського права, неперевершену християнську модель шлюбу, сім’ї та розлучення¹. У цих пошуках автори приватної

¹Zachariae von Lingenthal, K.E. (1955). *Geschichte des griechlich-romischen Rechts*. Aalen: Verlag Scientia, 57.

Еклоги шукали ідеал не стільки в сакральних основах, скільки в досвіді юстиніанівських юристів. Проявом класики і традиції, неперевершених реформ і “доброї старовини” для них стали перекладені грецькою мовою складові частини *Corpus iurii civilis*. Вочевидь, це відобразилося на різноманітних нетипово поєднаних правових явищах нового збірника, що викликало інтерес дослідників.

Започаткував дослідження збірника (1837 р.), дав йому назву *Ecloga privata aucta* і здійснив перше критичне видання (з відповідними заувагами в *praefatio* до публікації) 1865 року К. Е. Zacharie von Lingentahl¹. Натомість, коли вона ще не була опублікована, а саме 1847 року, про її місце зберігання в архівах Парижа і Відня писав відомий французький дослідник Jean-Anselme-Bernard Mortreuil. Він же вперше опублікував у своїй *Histoire du droit byzantin* (2-й том) **Table des titres** (таблицю титулів) ЕРА грецькою та латинською мовами². У різні часи *Ecloga privata aucta* досліджували відомі фахівці з історії права Візантії, а саме: В. Г. Васильєвський³, Е. Н. Freshfield⁴, О. Е. Липшиц⁵, D. Simon, Sp. Troianos⁶, F. Gorja⁷, І. П. Медведєв⁸ та ін. Однак їхні дослідження, окрім О. Е. Липшиц і частково F. Gorja, належать переважно до різних аспектів зовнішньої історії права ЕРА (походження, дата виникнення, загальні екскурси, порівняльно-правові дослідження та ін.).

Наше завдання полягає в дослідженні правових норм даного збірника про розлучення в контексті тогочасної ціннісно-правової парадигми. У процесі дослідження з'ясується джерельна основа кожної норми, правовий зміст та історико-правове значення в контексті попереднього і подальшого законодавства.

Таким чином, *Ecloga privata aucta* за прикладом Еклоги складається з 18 титулів. I – III титули, як і в Еклозі, присвячені шлюбно-сімейному праву. До проблематики шлюбно-сімейного права дотичні також правові норми IV – VII титулів. Правові норми про розлучення систематизовані, як інші норми про відомі аспекти шлюбу, у II титулі ЕРА, тобто так, як в Еклозі Лева III. Але їх кількість та відповідний зміст свідчать про те, що окрім Еклоги автори *Eclogae privatae aucta* застосовували інші джерела права.

Так, гіпотеза **першої** норми про розлучення пов'язана з правом одного з подружжя залишити мирський світ і розлучитися з іншим без жодної юридичної формальності (ЕРА, 2.16). Тобто мета правової норми – законний вступ у монастир, який, звісно, для одружених був можливий за умови розлучення.

Однак така дія відповідної особи є законною за умови, що шлюб був укладений без письмового договору. Тобто якщо перша частина норми, обминаючи Еклогу, опирається на відповідну гіпотезу правової норми 134-ї новели Юстиніана (Nov. 134.11) про вступ у монастир, то в частині диспозиції йдеться про законність розлучення за умови відсутності письмового шлюбного договору. Таким чином, неформальний шлюб визнається як в Еклозі (Е. 2.9) (цит.: *Ecloga / ed A. Monferatus*; пер. Е. Э. Липшиц), так і в ЕРА, що відповідає умовам законного одностороннього розлучення.

Правовий зміст даної частини юридичної норми корелюється з таким правовим принципом: неформальне одруження за необхідності породжує право на неформальне розлучення. Натомість за наявності письмового шлюбного договору застосовується відповідна процедура та нормативна

1 Zacharie a Lingentahl, C.E. (Ed.) (1865). *Ecloga privata aucta. Jus graeco-romanorum, Vol. IV. Lipsiae.*

2 Mortreuil, J.-A.-B. (1847). *Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient, depuis la mort de Justinien jusqu'a la prise de Constantinople en 1453. Tome deuxieme.* Paris: Gustave Thorel, 395 – 398.

3 Васильевский, В.Г. (1930). Законодательство иконоборцев. *Труды В. Г. Васильевского, IV*, Ленинград: Издание АН СССР, 139 – 235.

4 Freshfield, E.H. (1927). *A Revised manual of Roman law: founded upon the Ecloga of Leo III and Constantine V, of Isauria, Ecloga Privata Aucta.* Cambridge: University Press.

5 Липшиц, Е.Э. (1974). Византийское право в период между Эклогой и Прохироном. *Византийский временник*, 36, 45 – 72; Липшиц, Е.Э. (1981). *Законодательство и юриспунденция в Византии в IX-XI вв.* Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 7 – 42.

6 Simon, D., Troianos, Sp. (1977). *Eklogadion und Ecloga privata aucta. Fonte Minore*, 2, 45 – 86.

7 Gorja, F. (1977). Sulla data e l'origine dell'Ecloga privata aucta. *Studi Parmesi*, XX, 305 – 329; Gorja, F. (1980). Tradizione romana e innovazioni bizantine nel diritto privata dell'Ecloga privata aucta: Diritto matrimoniale. *Frankfurt am Main: V. Klostermann, IX*, 155.

8 Медведев, И.П. (2001). *Правовая культура Византийской империи.* Санкт-Петербург: Алетейя, 159 – 164.

диспозиція. Отже, автори приватної збірки, керуючись, очевидно, принципами справедливості та рівності в правах між подружжям, визначають, що розлучення набирає юридичної чинності для тих, які уклали законний шлюбний договір, якщо обидва з подружжя вступають у монастир (ЕРА 2.16). Втім, тут же йдеться про одностороннє бажання жінки, яка має дітей, прийняти схиму. Разом із тим розглядаються різні моделі врегулювання майнових проблем при тій чи іншій кількості дітей, від якої залежала частка майна чоловіка, яку він отримує з *lucra nuptias* дружини. Очевидно, жінка не мала письмового договору з чоловіком, оскільки наявність шлюбної угоди передбачала двосторонній вступ у монастир. Урегулювання ж проблеми майна майбутньої черниці було типовим явищем в історії греко-римського права, починаючи з імператора Юстиніана.

Це правове положення, у частині двостороннього розлучення і вступу в монастир, не відповідає нормам таких широко відомих пам'яток права, як Епанагога, Василіки, Збірник новел Лева V, новели імператорів, які правила після Македонської династії. Однак така норма появляється в Прохіроні (Proch. 11.4), згадується в Пірі (Пеіра – збірник судових рішень Євстафія Ромея, XII ст.) як чинна норма, що застосовувалася в судовому процесі (XXV, 37), а також присутня в Шестикнижжі Костянтина Арменопуло (4, § 11a = 580 ст.). До того ж якщо новела Юстиніана (Nov. 117. 12), Прохірон, Піра та Шестикнижжя Арменопуло врегульовують проблему в контексті заборони безпричинного *divortium communi consensus* (чинного за Nov.J. 22. 4), то у згаданій нормі ЕРА метою суб'єкта шлюбу є вступ у монастир, а умовою – законне розлучення. Саме в цьому сенсі форма вступу в монастир, яка відображена в правовій нормі ЕРА, безпосередньо корелюється із 123-ю та 22-ю новелами Юстиніана (Nov. 22.5; 123.38)¹. При різних завданнях і методах їх виконання в усіх названих джерелах права використовується тотожний регулятивно-правовий механізм.

Якщо в ЕРА (2.17) не відчувається духу імперативу, то Прохірон та Шестикнижжя Арменопуло так само, як і відома норма Юстиніана, імперативно визначають, що розлучення за згодою дійсне лише при вступі суб'єктів згоди в монастир. Це, на перший погляд, не відповідає християнським цінностям, оскільки кожна людина, перебуваючи в свхаристичному зв'язку з Богом, має право, відповідно до задуму Творця, на гідне волевиявлення. Інша річ, коли священник стає єпископом, а його дружина повинна прийняти схиму. Однак така особа вибрала свій шлях і, очевидно, цілком поділяла відповідні зміни.

Мета Юстиніана полягала в тому, щоб для розлучення застосовувалася норма, за якої шлюб неможливий (Nov. 117), а згода – це не причина, а поєднане бажання розлуки. Однак, забороняючи розлучення за консенсусом, він запропонував альтернативу. У цілому, можна сказати, що норма ЕРА є продовженням норми Юстиніана: заборона розлучення за консенсусом – альтернатива (шлюб або схима) – умова законного вступу в монастир.

Друга стаття (ЕРА 2.17) передбачає розлучення за **divortium communi consensus** (Юстиніан) чи **divortium bona gratia** (дослідники в XIX–XX ст.) за умови імпотенції чоловіка впродовж трьох років перебування у шлюбі. Очевидно, йдеться про те, що, вступивши у шлюб, чоловік від самого початку шлюбного життя не зміг вступити в інтимні відносини з дружиною. Якщо ж це було виявлено пізніше, то, мабуть, саме з цього часу визначався трирічний термін очікування (чоловік – здоров'я, а жінка – розлучення). Джерелом такого положення О. Е. Ліпшиц цілком вірно вважає норму 6-го титулу 22-ї новели Юстиніана². Однак такий самий термін передбачає Еклога в усіх її опублікованих версіях (К. Е. Zachariae von Lingenthal; А. Monferrat; L. Burgmann) (Е. 2.15 – за текстом Monferatus – Ліпшиц). Очевидно автори ЕРА скористалися обома джерелами, оскільки, здійснюючи ревізію Еклоги, вони були знайомі з усіма нюансами її правового дискурсу.

Взагалі безпричинне розлучення через взаємну згоду суперечило християнській правовій доктрині новозавітних часів (Мт.19:2-9; Мр.10:2-12). Однак імператор Юстиніан у 22-й новелі допустив таку форму розлучення, яка об'єктивно (без посилання на дане положення, що лише не ввійшло в перелік тих причин для розлучення, які з 22-ї новели згадуються як юридично чинні в 12 тит. 117-ї новели) втратила юридичну силу. Судячи з усього, імператор намагався пов'язати **divortium communi consensus** з об'єктивними, незалежними від волевиявлення чи будь-яких дій суб'єктів шлюбу причинами, до яких вважає належними чернецтво та полон одного з подружжя, а також, очевидно, імпотенцію чоловіка (Nov. 22. 4-7). Тобто законодавець узяв до уваги як розлучення за консенсусом об'єктивну причину про неподолану хворобу чоловіка, яка не дає

1 Ліпшиц, Е.Э. (1974). Византийское право в период между Эклогой и Прохионом. *Византийский временник*, 36, 52.

2 Ibid.

можливості створити повноцінну сім'ю. У цій ситуації визначення такої форми припинення шлюбу, як **divortium communi consensu**, видається навіть не моральним, а етичним явищем, тобто правилом *bona fide*. Щоправда, Юстиніан допускає заперечення чоловіка щодо припинення шлюбу, але воно після трьохрічного терміну хвороби останнього не має юридичної сили як в контексті акту розлучення, так і у справедливому врегулюванні шлюбно-майнової проблеми через реституцію (*dos* повертається дружині, а *donatio ante nuptia* – чоловікові). Така форма і зміст новели Юстиніана відтворюється у статті ЕРА (2.17).

У **третьій статті** (ЕРА 2.18) йдеться про право подружжя на розлучення за взаємною згодою (*divortium communi consensu*). Таке положення відзначалося більшою довершеністю, ніж попереднє, та відповідало відомим в історії античності та ранньовізантійської (християнської) доби правовим прецедентам (Nov. 22.4), однак суперечило християнським цінностям (Мр.10:11). Джерелом такої норми не могла бути Еклога, оскільки її автори визначили право на розлучення у відповідності до максим Священного Писання (Старий та Новий Заповіти) і правил канонічного права (Е. 2.13-15). Однак Еклога *privata aucta* в контексті даної норми мала перед собою не тільки окремі випадки, але відому традицію класичного римського права, прецедент якої виник ще 307 року до н. е. і викликав в *romanopopulous* великий резонанс скандального характеру (Val. Max. 2.1.4; Gell. Att. 4.3.2; Plut. Quaest. Rom. 59). У другій половині передкласичного періоду це явище в Римі набуло значного поширення, а в період римської класики взагалі вважалося невід'ємним правом римських громадян. Прихильник відновлення римської традиції через відповідну кодифікацію християнський імператор Юстиніан, як зазначалося в іншому контексті, спочатку дозволив 536 року *divortium communi consensu* (Nov. 22.4), але згодом, по суті, заборонив його, передбачивши такий консенсус тоді, коли "розлучення відбувається з метою обітничі цнотливості" (Nov.117.10; 134.11)¹. Однак на другий рік після смерті Юстиніана його племінник Юстин II опублікував новелу (566 р.) під цілком однозначною назвою: *Ut possit ex consensu dissolve matrimonium* (Законний шлюб може бути розірваний за взаємною згодою). Він, зокрема, зауважив, що при неподоланій ненависті чоловіка та дружини краще розлучитися, ніж труїти один одного (слід підкреслити, що дана новела під № 140 розташована в збірнику «168 Новел Юстиніана», куди ввійшло декілька новел імператора Юстина II, який постійно посилається на авторитет Юстиніана)².

Натомість творці Еклоги, виходячи з традиції Священного Писання, не передбачали такої форми розлучення, оскільки єдиною догматичною причиною розлучення (яку допустив Господь) вважався перелюб (Мт.19:3-6; Мр.10:9). Звичайно життя обумовлювало необхідність впровадження інших правових норм, що, як правило, мали відповідні джерела. У даному контексті до Еклоги, окрім перелюбу дружини та імпотенції чоловіка, ввійшли ще дві традиційні причини як підстави для розлучення, які у Священному Писанні не згадуються, але йому не суперечать (загроза життю одного з подружжя з боку іншого та невиліковна хронічна хвороба). Тобто таке розлучення передбачається крайніми обставинами: якщо перша причина пов'язана із загрозою життю людини, створеної за образом Божим, то друга суперечить існуванню повноцінної сім'ї.

Натомість норма ЕРА (2.18), у контексті **divortium communi consensu**, не зумовлена надзвичайними обставинами і її реалізація залежить тільки від волевиявлення подружжя. Це, звичайно, не відповідає ні Старому, ані Новому Заповіту, ані канонічному праву (Мт.19:3-6; Мр.10:9). Така ситуація безпричинного розлучення за консенсусом призвела римське суспільство до глибокої сімейної кризи, що обумовило пізніше появу відповідних канонічних правил святих Отців Церкви та норм законодавства християнських імператорів.

Ecloga privata aucta – це вираження пошуків необхідних регулятивно-правових механізмів в умовах нового періоду життя суспільства, позначеного певними змінами матеріальної та духовної сфери. Опорою при таких пошуках у сфері права був авторитет законодавства Юстиніана при вибіркового застосування норм Еклоги.

Наступна, **четверта норма** (ЕРА 2.19) про розлучення пов'язана з подібною гіпотезою, як і в першій нормі (2.16), оскільки розірвання шлюбу обумовлюється знову ж таки вступом у монастир. Диспозиція даної норми передбачає різні варіанти розпорядження власним майном: 1) за відсутності дітей; 2) за їх наявності; 3) право розподілу майна після вступу в монастир; 4) розподіл майна монастирем, якщо його власник помер до відповідного волевиявлення. У кожному разі все майно (за

1 Загурский, Л.Н. (1898). *Элементарный учебник римского права*. Особенная часть. Семейное право.

Вып. I и II. Харьков: Типография Н.М. Варшавчика, 65.

2 Krieggelli, F. (1840). *Corpus juris civilis. Baond III. Leipzig: Baumgartner's Buchhandlung*, 630-631.

відсутності дітей) чи його частка за протилежних обставин переходила у власність монастиря. Як зауважила О. Е. Липшиц, майнова проблема в даних обставинах регулювалася у відповідній нормі на юридичній основі 123-ї новели Юстиніана (Nov. 123.38)¹. Регулятивно-правовий механізм даної норми цілком відповідає тогочасній християнській парадигмі та практиці церковно-монастирського життя. Така увага систематизаторів збірки до забезпечення майнових прав монастирів свідчить, що остання появилася після протиборства іконоборців з іконошанувальниками, яка 843 року завершилася домінуванням останніх. Монахи в цій боротьбі відігравали найактивнішу роль, оскільки імператори-іконоборці в неймовірно швидкому і масовому зростанні монастирів та їх необ'ємної власності бачили причини громадського неспокою і порушення стабільності в державі. Тому ініціатори створення Еклоги імператори Ісаврійської династії, сприймаючи монастирі як інститут християнського життя, не сприймали їх позадержавного становища, коли окремі з них перетворювалися “на державу в державі” і намагалися вийти навіть з-під впливу патріарха. Натомість остання норма про розлучення, по суті, регулювала питання перерозподілу власності й принципово захищала майнові інтереси монастирів.

В останніх двох нормативних положеннях ЕРА йдеться про одностороннє розлучення *ex iustis causis* з вини дружини (2.21) або чоловіка (2.21). Їх правовими джерелами стали норми 117-ї новели Юстиніана (117.8-9) у скороченій формі. Отже, причини розлучення через злодіяння жінки:

1) участь у змові проти влади чи не повідомлення нею відомого їй факту змови інших осіб; 2) якщо чоловік звинуватить дружину в перелюбі і доведе своє звинувачення; 3) якщо жінка загрожує життю чоловіка в будь-якій формі і якщо вона усвідомлює небезпеку від інших осіб і не повідомляє йому; 4) якщо вона відвідує бенкети з незнайомими людьми або купасться з ними проти волі чоловіка; 5) якщо вона залишається далеко від дому чоловіка без його згоди, за винятком перебування у власних батьків; 6) якщо вона без відома чи проти волі чоловіка відвідує або цирк, або театр, або амфітеатр; 7) якщо чоловік безпричинно вигнав з дому дружину, а вона, не маючи жодних родичів, в яких може жити, провела ніч на вулиці, то йому заборонено відправляти повідомлення про розірвання шлюбу (ЕРА 2.21). Причини, з яких дружина має право на одностороннє законне розлучення з чоловіком (ЕРА 2.22 = Nov. 117. 9): 1) якщо чоловік був замішаний в змові проти імперіум; або, будучи поінформованим про інших змовників, він не повідомив про це владу; 2) у разі якщо чоловік будь-яким чином намагався вбити свою дружину, а не вжити заходів, щоб покарати її відповідно до законів, або якщо, будучи поінформованим, що інші мають такі злі умисли, не попередив її; 3) якщо чоловік спробував порушити цнотливість дружини, намагаючись віддати її іншим чоловікам для здійснення перелюбу; 4) у разі якщо чоловік подав звинувачення в перелюбі проти своєї дружини, але був не в змозі довести це (у зв'язку з цим), його дружина з цієї причини отримувала право на відмову від нього. Окрім повернення посагу з відповідним приростом, вона отримувала *donatio ante nuptias*, а також їй передбачалася частина загального майна чоловіка, яка відповідала третій частині *donatio ante nuptias*, якщо в них немає дітей; якщо ж у них є діти, то все це майно (перебуваючи в її користуванні) зберігається матір'ю на їх користь; окрім усього цього, чоловік підлягав тим тілесним покаранням, на які наражалася дружина, якщо була б правдиво звинувачена; 5) якщо чоловік живе разом з іншою жінкою в тому самому будинку, в якому живе зі своєю дружиною, або в іншому будинку того міста і, незважаючи на вмовляння дружини, родичів та інших осіб, які заслуговують на повагу, не відмовився від цього беззаконня. Наслідками таких дій для чоловіка стало розлучення, втрата шлюбного майна та відомої частини власного (ЕРА 2.22).

З огляду на викладені правові акти слід зазначити, що в них вперше системно були застосовані норми 117-ї новели Юстиніана (Nov. 117. 8-9) з переліком причин розлучення (у більш лаконічній формі, ніж в оригіналі), пов'язаних з дією, умислом чи становищем того чи іншого з подружжя. Більше того, саме Еклога *privata aucta* започаткувала тенденцію і відповідну форму компілятивного застосування низки норм у наступних правових збірниках: Епанагога, Василіки, Прохірон (Македонська династія), а також Шестикнижжя Костянтина Арменопуло. Натомість у Новелах Лева VI, унаслідок критичного застосування імператором-філософом норм законодавства Юстиніана, якщо використовувалися відповідні положення ЕРА, то не у формі розгорнутих, об'ємних компіляцій, а лише як правові джерела. Однак Еклога *privata aucta* відзначається не тільки

1 Липшиц, Е.Э. (1974). Византийское право в период между Эклогой и Прохироном. *Византийский временник*, 36, 53.

мистецтвом компіляції, а також критичним (без критики, а в академічному сенсі) застосуванням попередніх правових джерел. Тобто вона дійсно була *еклогою* – вибіркою із законодавства, яка у зв'язку з цим отримала власну назву. Вибираючи ті чи інші положення, кодифікатори збірника, по суті, програмують основні риси його правових норм.

Правовий зміст даних норм полягає в тому, що той з подружжя, який мав умисел чи вчинив кримінальний злочин або аморальний проступок, перелік яких, як причин для розлучення, визначений даним законом, втрачає відповідний сімейний статус і право на так зване шлюбне майно. Натомість інший з подружжя, набувши право на посаг і на передшлюбний дар, безперешкодно вступає в *nuptiae secunda*.

Особливості права інституту розлучення за одностороннім розірванням шлюбу як в Приватній розширеній Екклозі, так і в 117-й новелі Юстиніана, яка в даній частині була визначена її джерелом, полягає в тому, що низка причин розлучення як за ініціативою чоловіка, так і жінки, у відомих випадках цілком збігаються. Це стосується участі у змові проти влади, злочинного умислу проти життя чи здоров'я чоловіка проти жінки чи останньої проти чоловіка, що майже цілком збігаються. Більше того, як чоловік, так і жінка несуть цивільну та кримінальну відповідальність за перелюб. Однак притягнення до такої відповідальності чоловіка передбачає до-юридичну, моральну процедуру, яка після її здійснення, за умови волевиявлення дружини щодо розлучення, набуває відповідних правових наслідків.

Отже, відмінність прав чоловіка та дружини в контексті розлучення полягала в підставах притягнення до відповідальності жінки чи чоловіка за перелюб чи аморальні діяння. Інакше кажучи, якщо перелюб дружини (п. 2) або її аморальна поведінка (п. 5-6) імперативно обумовлювали розлучення з відповідними особистими та майновими негативними наслідками, то чоловіка можна було притягнути до відповідальності тотожного рівня, якщо він, незважаючи на вмовляння дружини, родичів та інших авторитетних осіб, продовжував здійснювати перелюбство в особливо цинічних формах щодо дружини, тобто приводив перелюбницю в їх сімейне помешкання або перебував з нею в іншому будинку. Окрім того, частина підстав для розлучення стосувалася лише дружини. Ці підстави можна кваліфікувати як аморальні проступки в тогочасному суспільстві: відвідування жінкою без згоди чоловіка відомих публічних місць. Якщо в добу Юстиніана такі дії дружини корелювалися з пізньоантичними ментальними реліктами, то в часи, коли християнська релігія стала основною формою суспільної свідомості, такі дії жінок були нетиповим явищем для християнського суспільства¹.

Перелік причин у контексті видів та форм розлучення, імplementований у ЕРА, був результатом тривалої правової екзегези: від часів першого християнського імператора Константина до правових реформ Юстиніана. У процесі визначення причин для законного розлучення в конституціях християнських імператорів, для врегулювання даної проблеми, виникла потреба щодо їх остаточного визначення та систематизації. Спочатку це зробив імператор Феодосій II, у конституцію якого ввійшло близько 30 причин для розлучення, що стосувалися приватної та публічної сфери (С.5.17.8). Потому виникла більш впорядкована система розлучення у 22-й новелі Юстиніана (Nov. 22. 1-9; 13-16) і зрештою врівноважена в контексті традиції суспільних запитів та християнських цінностей система норм розлучення в 117-й новелі Юстиніана, з відомими доповненнями його 134-ї новели. Зміни 117-ї новели стосувалися як юридичної техніки, так і більш значної відповідальності за нормами про розлучення, які з усього законодавства Юстиніана, очевидно, найбільш відповідали вимогам християнського вчення та канонічного права. Саме остання правова концепція була відображена в ЕРА, оскільки Еклога, яка найбільш відповідала християнським цінностям серед інших пам'яток права імперії, домігшись рівності юридичних прав чоловіка та дружини, фактично не взяла до уваги (з позицій буквального, позитивістського тлумачення її системи розлучення) більш широке різноманіття конфліктів, які обумовлювали необхідність урегулювання сімейних відносин. Однак в Екклозі систематизовані ті причини припинення шлюбу через розлучення, які цілком відповідали християнському вченню та відповідній правовій доктрині, а також стали правовою основою і системою принципів для прийняття відповідних рішень за суддівським розсудом. Натомість автори ЕРА, опираючись на низку правових

¹ Браун, П. (2003). *Тіло і суспільство. Чоловіки, жінки і сексуальне зречення в ранньому християнстві*. Київ: Видавництво "Мегатайт", 331 – 332.

положень із шлюбно-сімейного права Еклоги, систематизованих в обох збірках у трьох перших титулах, у контексті інституту розлучення втілили ідею Ad Justinianum (“назад до Юстиніана”).

References

1. Braun, P. (2003). *Tilo i suspil'stvo. Choloviki, zhinki i seksual'ne zrechennja v rann'omu khristijanstvi*. Kiiv: Vidavnicтво “Megatajp”.
2. Freshfield, E.H. (1927). *A Revised manual of Roman law: founded upon the Ecloga of Leo III and Constantine V, of Isauria, Ecloga Privata Aucta*. Cambridge: University Press.
3. Goria, F. (1977). Sulla data e l'origine dell'Ecloga privata aucta. *Studi Parmesi*, XX, 305 – 329.
4. Goria, F. (1980). Tradizione romana e innovazioni byzantine nel diritto privata dell'Ecloga privata aucta: Diritto matrimoniale. *Frankfurt am Main: V. Klostermann*, IX, 155.
5. Kriegelli, F. (1840). Corpus juris civils. *Baond III. Leipzig: Baumgartner's Buchhandlung*, 630-631.
6. Lipshic, E.EH. (1974). Vizantijskoe pravo v period mezhdu Ehklogoj i Prokhironom. *Vizantijskij vremennik*, 36.
7. Lipshic, E.EH. (1981). *Zakonodatel'stvo i jurispundencija v Vizantii v IX-XI vv*. Leningrad: Nauka. Leningradskoe otdelenie, 7 – 42.
8. Medvedev, I.P. (2001). *Pravovaja kul'tura Vizantijskoj imperii*. Sankt-Peterburg: Aletejja, 159 – 164.
9. Mortreuil, J.-A.-B. (1847). Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient, depuis la mort de Justinien jusqu'a la prise de Constantinopole en 1453. *Tome deuxieme*. Paris: Gustave Thorel, 395 – 398.
10. Simon, D., Troianos, Sp. (1977). Eklogadion und Ecloga privata aucta. *Fonte Minore*, 2, 45 – 86.
11. Vasil'evskij, V.G. (1930). *Zakonodatel'stvo ikonoborcev. Trudy V. G. Vasil'evskogo, IV*. Leningrad: Izdanie AN SSSR, 139 – 235.
12. Zachariae von Lingenthal, K.E. (1955). *Geschichte des griechlich-romischen Rechts*. Aalen: Verlag Scientia, 57.
13. Zacharie a Lingentahl, C.E. (Ed.) (1865). *Ecloga privata aucta. Jus graeco-romanorum, Vol. IV. Lipsiae*.
14. Zagurskij, L.N. (1898). *Ehlementarnyj uchebnik rimskogo prava. Osobennaja chast'*. Semejnoe pravo. Vyp. I i II. Khar'kov: Tipografija N.M. Varshavchika.